

*The place of the landscape and portrait as means of revealing characters is learnt.*

**Key words:** *poetics, psychology, symbol, portrait, landscape.*

УДК 881.161.2-3.09

**Галич О. А.,**  
*доктор філологічних наук, професор*  
*Національний університет водного господарства та*  
*природокористування (Рівне)*

## **ОРНИТОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР “ЩОДЕННИКІВ” ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

*Орнітологічний простір щоденників Олеся Гончара налічує близько трьох десятків птахів, зокрема й екзотичних, що зустрічаються в лісах і степах України. Роблячи записи про пташиний світ, письменник орієнтується на традиції українського народу, його усну народну творчість. Спостереження за птахами часто відбивають настрої автора, є суголосними його переживанням, думкам, творчим задумам, їхній реалізації. Окремі орнітологічні записи є викінченими художніми мініатюрами з яскраво вираженою образністю, метафоричністю, асоціативністю. Чорнобильська катастрофа примусила Олеся Гончара звернути увагу суспільства на її наслідки для довкілля, зокрема й на долю птаства.*

**Ключові слова:** *щоденник, орнітологія, настрої, мініатюра, довкілля.*

З прадавніх часів пташиний світ приваблював людство, розбурхував його уяву, залишав сліди в усній народній творчості, а згодом і в художній літературі. Мрії і прагнення людей, їхній життєвий досвід, світовідчуття й світопереживання тісно пов'язані з пташиним світом. Пророчий дар зозулі, мужність і сила орла, неперевершений спів соловейка, вільний політ ластівки яскраво відбилися у фольклорі українського народу, стали окрасою його міфопоетики. Птахи є наскрізними героями української лірики, починаючи з легендарного “Слова о полку Ігоревім”, творів Г. Сковороди, Т. Шевченка, поетів-романтиків 20-х – 40-х рр. ХІХ ст., закінчуючи творами новітніх авторів, серед яких яскраво виділяється збірка В. Голобородька “Українські птахи в

українському красевиді”, де ціла сотня птахів з 456, що трапляються в Україні, блискуче оспівана цим автором.

Документальна література також не цурається відображення пташиних образів на своїх сторінках. Прикладом можуть послужити щоденники Олесь Гончара, 100-річчя від дня народження якого відзначається цього року. Цей жанр у творчості класика української літератури другої половини ХХ ст. досліджували В. Галич [1; 2], М. Степаненко [8; 9; 10] та ін. Є подібні праці й у автора цих рядків [3; 4]. Проте ніхто із зазначених осіб про пташиний світ у документальній творчості Олесь Гончара не писав. Отож, метою цієї публікації є спроба передати особливості відтворення птаства в щоденниковій спадщині Олесь Гончара. Всього у non fiction письменника налічуються згадки про 26 українських птахів. Серед них – соловей, зозуля, качка, жайворонок, журавель, синиця, орел, лелека, горобець, деркач, чайка та ін.

Досить часто Олесь Гончар, нотуючи в щоденнику враження від пережитого й побаченого, замість конкретних пташиних назв використовує збірні узагальнюючі орнітологічні образи: “Чи чули ви, як птахи вицокують увечері в саду? Це якийсь найтонший цех... Щось раз у раз загвинчують, то свердлять золотими свердельцями, то приклепують, а в цілому, складається таке, що людині хочеться щось жити довго-довго і хорошим, прекрасним життям, переповненим любов’ю, як цей сад співом” [5, 126]. Цей запис було зроблено 15 травня 1949 року, коли автор, ще молодий, здоровий, повний сил, але вже відомий письменник, мандруючи з Києва до Полтави, милувався розкішною українською природою. Він спостерігав, чим займаються люди недільного дня в містечках і селах, через які пролягли його шляхи. Йому було весело й радісно на душі, і з пам’яті виринула сцена в Ботанічному саду, яку він занотовує в щоденнику, широко користуючись образними виразами, у яких пташиний світ має переконливі паралелі з людським.

“Тиша благословенна. Лише пташки дзюркочуть у ній – вгору і вниз – як дзвінки, співучі різноголосі с т р у м к и. Не видно їх. Співає саме повітря, саме марево співає” [5, 140]. Цей запис зроблено 21 травня 1951 року, коли письменник, збираючи матеріал для роману “Таврія”, відвідав Асканію-Нову. Описуючи природу південного степу, він не проминув і птахів,

використовуючи метафоричні звукові образи співучих різноголосих струмків. У записі від 25 квітня 1965 року, передаючи весняний Великодній настрій (Великодень припав саме на цей день), Олесь Гончар знову згадує весняні голоси птаства, що символічно поєднують свято і весну: “Після дощів і холоду – перший день теплий, тихий, сонячний. Деревя розбруньковуються, в повітрі дзвенить птаство весняними жагучими голосами” [5, 353]. 13 травня 1971 року Олесь Гончар вирішив усамітнитися на природі, провівши час серед дерев і птахів, пом’янувши М. Хвильового: “Сьогодні 38 років з дня загибелі М. Хв[ильового]. Вирішив цей день тут, на безлюдді, серед розквітлих дерев і птахів. Щоб тільки їхню правдиву слухати мову [6, 89]. Запис від 28 липня 1973 року свідчить про любов письменника до рідної йому полтавської землі, де чудова природа і зграйки пташок нагадують йому сирітське дитинство і смуток неминучого настання осені: “І яке все тут прекрасне: ця тиша (деревя стоять у тиші, як у воді), і це повітря, і птахи, що перелетіли зграйками над огородами, і бур’яни... Прекрасні й бур’яни!” [6, 155].

8 серпня 1975 року Олесь Гончар занотує важливі для себе думки: “Зараз я встаю разом з птицями. Небо над Кончею ще тільки світліє, і на тлі його, над верхівками сосен птах пролетів, беззвучний, великий, якийсь особливий (всі птахи на ранкових зорях здаються особливими). І цей птах у світліючій небі теж сприймається як добра прикмета” [6, 227]. Для письменника починалося нове творче піднесення, він активно працював над романом “Берег любові”, і при цьому відчував творчу упевненість, хвороби на якийсь час відступили, він переконаний, що лише справжнє мистецтво, виболене й вистраждане, може зробити його щасливим. Для цього він мусить творити, прокидаючись разом із птицями.

Одним із найулюбленіших птахів Олеся Гончара був соловей. На сторінках щоденника ця пташка з’являється десятки разів. Найчастіше згадку про солов’я письменник пов’язує з приходом весни, розквітом природи: “А в Кончі шаленіє солов’їне плем’я [6, 304]; “Солов’ї шаленіють. Нарешті весна” [6, 339]; “Перший соловей в Кончі озвався...” [6, 556]; “Великдень! Вранці під самим вікном озвався... перший соловей!” [7, 525]; “Озвалися десь із гушавини солов’ї” [7, 566]. Записи зроблено в різний час 25 травня 1977 р., 21 травня 1978 р., 29 квітня 1983 р., 1 травня

1994 р., 9 травня 1995 р. Спів солов'я викликає в письменника приплив життєвих і творчих сил: “Є життя” [6, 556]; “Відроджується душа” [6, 113]. Інколи, на Великдень, цей пташиний голос наповнює душу письменника особливою сакральністю.

Часом солов'їний спів нагадує Олесю Гончару про вічність. Такі записи характерні для тяжких періодів життя письменника, коли його мучили хвороби, мордували партійні керівники: “І ще одна весна, в понадлужжю знов цвяхують повноголосо солов'ї” [5, 421]. Ці солов'їні співи нагадують Олесю Гончару про вічність, про те, що колись настане і його кінець, він не буде чути й солов'їних співів, а шлях у небуття для нього уявлятиметься, “як відрядження в іншу, якусь далеку країну, де можна зустріти живого Данте і ще багатьох” [5, 421]. Цей запис здійснено 17 травня 1967 р., через тиждень після того, як тодішні керманічі України його “мордували. Спершу один, потім удвох ... Говорили про речі, в які самі не вірять” [5, 421].

Проте й у найтяжчі хвилини солов'їний спів наповнював душу письменника оптимізмом, смыслом життя: “І знову Конча повна солов'їного щєбету, і душа моя оживає, і весь я відроджуюсь до життя. А думалось, що вже край... Ні, ні, раз є солов'ї, є смисл, є Сила Всевишня, є світ! [6, 187]. Запис здійснено 5 травня 1974 р. “Ось кому б бути символом повноти життя! Пташки нема – самий спів... Сів поруч і, сліпнучи від натхнення, заливається...” [6, 371], – пізніше, 10 травня 1979 р., занотує Олесь Гончар.

Під час поїздки по Шевченківським місцям Олесь Гончар побачив у Каневі перед входом до музею солов'їне гніздо на куші троянди: “Перед самим музеєм на Тарасовій горі штамбова троянда квітує, і в її кроні, між квітцям, – гніздо солов'їне і солов'їха сидить! Тисячі людей проходять, а вона не полохається, не лишає гнізда! Сторожа найнадійніша...” (запис від 30 червня 1982 р.) [6, 523]. Ця картина стала основою нарису “Канівський етюд” (у 12-томнику – “Солов'їна сторожа”), написаного згодом.

Інша українська пташка, що є народним символом, назва якої зустрічається в щоденниках досить часто, це – зозуля. Спостерігаючи природу в мальовничій місцевості поблизу Києва, в Кончі-Озерній, Олесь Гончар часто чув зозулю, її шлюбний клич “ку-ку, ку-ку”. Це відбулося в його щоденниках: “Вперше чую зозулю цієї весни. Накувала мені 15 літ. Я їй подякував” [5, 352];

“У Кончі. Повінь. Надвечір попливли з Григор’євим човном далеко і вперше чули зозулю. Накувала 15...” [6, 47]; “Зозуля чомусь шкодує літ” [6, 304]; “Зозуля озвалася десь у дубах, став лічити, а вона й замовкла...” [6, 415]; “У Кончі зозулі кують – щедро, повноголосо, накували багато літ” [6, 558]; “Прочув зозулю... Але вона, мабуть, не помилилась, накувавши так мало літ” [7, 18]. У фольклорі українців голос зозулі пов’язують з тривалістю життя, адже зозуля нібито має віщий дар, тому часто Олесь Гончар пробував лічити, скільки літ йому може накувати зозуля. Інколи солов’ї, зозулі навіюють Олесеві Гончару філософський настрій: “Хортицьких плавень зелена фантазія, солов’ї, і зозулі, і задума вечірнього Дніпра... [5, 423]. Записано 6 червня 1967 р. після відвідин Хортиці, острова, так міцно пов’язаного з українською історією, на якому “починалась молодість нації” [5, 423].

Інша українська пташка, ластівка на берегах Десни, на тлі чудової природи, нагадує Олесю Гончару про Олександра Довженка, якого він вважав генієм: “Дивлюсь на луки придеснянські з копицями сіна, на Десну тиху з ластівками, з чистими висипами піщаними і думаю: тут трудно не бути генієм” [5, 338]. “Позникали ластівки. Не видно навіть горобців” [6, 574]. Це запис від 3 вересня 1983 р. У ньому звучить сум, що десь зникли птахи. Зате в записі від 14 липня 1985 р. письменник радіє, що ластівки повернулися. Він записує до щоденника цілу міні-новелу, пафос якої полягає в тому, що людина може бути щасливою, коли під її дахом знайшли прихисток ці птахи: “Ластівки прилетіли! Склалось було враження, що після перекриття нашого даху чи з інших причин птахи цієї весни не повернулися в Кончу, відкинулись, – було сумно від цього... І ось сьогодні з Лесею виявили під дахом аж двоє гнізд ластів’ячих, куди, раз у раз змигуючи у повітрі, завітали дорослі годувати малечу... З цівкотом дрібнота виглядає з гнізд, весело озивається до світу. І стало так гарно на душі. Що птахи не відцуралися і ніде не погинули від гербіцидів та холодів. Виявляється, що можна бути щасливим і від цього – що є ластівки під твоїм дахом...” [7, 61]. Ластівки для Олесь Гончара є знаками життя, а отже – вічності: “Лише надвечір високо в ясному небі грають ластівки, купаються в повітрі – люблю на них дивитись! Бо то – як знаки життя, знаки вічності” [7, 534].

Письменник любив спостерігати за жайворонками. Вони нагадували йому босоного степове дитинство в Сухій на

Полтавщині. Відвідуючи вкотре рідні краї, Олесь Гончар у травні 1955 року написав у щоденнику: "... В небі панують орел та жайворонок" [5, 156]. 20 травня 1966 р. в асканійських степах письменник став свідком сонячного затемнення, сонце видалося йому у вигляді серпа, під яким "у всьому небі над заповідником жайворонки щебечуть... Їх ніщо не лякає" [5, 376]. 1 квітня 1968 р. Олесь Гончар пішов до Ірпеня, щоб помилуватися світанком, там він звернув увагу, що "над заплавою, над торфовищами, вже повно жайворонків у небі" [6, 12]. Жайворонки в небі, схід сонця для нього "вічне диво світу! Красивіше за будь-яку красу!" [6, 12]. Письменник був надзвичайно засмучений, коли дізнався, що ці птахи стали гинути через непродумане використання гербіцидів у сільському господарстві: "Жайворонки гинуть! Гербіцидами труять з літаків поля, і гине птиця, тільки миші пристосувались. Але ж миша в небо не полетить, не заспіває..."(запис від 18 травня 1971 р.) [6, 86]. Під час згаданої вже поїздки до Канева Олесь Гончар зрадів, побачивши в степу переяславським не лише жайворонка, а й перепілку: "І жайвір у небі є. І перепілка з хлібів – низом – подає голос" [6, 523]. Побувавши знову в асканійських степах, 16 травня 1983 р. автор щоденника занотував: "Жайвір, зовсім великий, повен співу, висить, як Святий Дух, над тобою" [6, 559]. Асоціонім Святий Дух надає образу жайворонка особливої сакральності й багатозначності.

Пізньої осені та взимку біля людських осель часто можна побачити таких невеличких пташок як синички. Олесь Гончар вважав їх провісниками добра: "Синички прилетіли вранці й стукають із балкона в шибку. Радісні. Як вісники чогось доброго" (записано 9 листопада 1980 р.) [6, 437]. І справді, письменнику під час прогулянки зустрівся молодий чоловік, що приязно посміхався до нього: "Мені так давно ніхто не усміхавсь. Синички наворожили" [6, 437]. Зима навіює письменнику смуток, але враз з'являється синичка, що стукає дзьобом у вікно, і смуток зникає: "Конча. Сніги. І смуток, смуток за чимсь... Синичка дзьобає у вікно" (записано 20 січня 1986 р.) [7, 80]. З чорнобильською катастрофою пов'язує Олесь Гончар відсутність синичок у грудні того ж 1986 р.: "Конча вся в снігах, на деревах іній, за вікном повно білого світла... Торік у такі дні з балкона подавали голоси веселі синички, горобчики, навіть у вікно дзьобиками постукували: ми

тут! Зараз – тиша. Нема їх, не прилетіли. А причиною, видно, все той же Чорнобиль...” [7, 125].

У березні 1990 р. письменник перебував у лікарні, а коли йому дозволили виходити з корпусу, він щиро зрадів приходу весни, першій зелені, польоту джмеля й сміливій синичці, що наблизилася до автора щоденника: “Надворі зовсім уже весніє! Першою зеленню озвались до мене кущі. Аж до руки наблизилась ласкава синичка... Бачив навіть джмеля, такого раннього, – кудись погував над травою... І небо ясне, і голоси пташок привітні” [7, 289]. Перебуваючи на лікуванні Олесь Гончар майже приручив цю пташку: “Синичка, що перебуває на моєму утриманні, вже сідає на долоню, довірливо скльовує крихти” [7, 290]. Для людини, що тривалий час обмежена в праці, перебуває в замкненому просторі лікарні, це суттєва подія: “Зараз це для мене найбільша подія” [7, 290]. Другою такою подією письменник у цей день, 1 квітня 1990 р., вважає, “що терен цвіте. З позавчора розцвів” [7, 290]. Синичка й терен для автора щоденника – це чи не єдина можливість в умовах лікарні позбавитися самотності: “Із ними не так самотньо” [7, 290].

Окремі згадки про птахів у щоденниках Олесь Гончара нагадують поетичні мініатюри. У записі від 22 лютого 1969 р. героями є снігурі, які, на думку автора, є провісниками весни: “Та це ж весна скоро! Сніг уночі похрустує березнево, а найповніший образ провесни – снігурі калину п’ють! Налетіли, обсіли кущ, майже непомітні, червоногруді серед червоних кетяжинок розбивають дзьобиками ягоди і, як із чарочок, п’ють, бенкетують веселі червоні бенкетарі... [6, 44]. У записі від 31 березня 1980 р. дятел, що п’є березовий сік, став підставою для Олесь Гончара, щоб подати народну етимологію походження назви третього місяця року: “Напровесні дятел проколное дзьобом кору берези і п’є живлючий сік: вітамінізується! Люди, підстерігши це в дятла, взялися точити сік і собі... Звідси й назва місяця: березень” [6, 408].

Такою ж поетичною мініатюрою є щоденниковий запис про орла: “У Канівському заповіднику підібрали орла з перебитим крилом. Прижився в готелі. Блукав по коридорах, уважно дивився, як грають у більярд... Одного дня зник. Шукають – нема ніде. І ще зникло в цей час більярдних шарів. І хтось догадався... На горище, а орел там! З ганчір’я та соломи спорудив гніздо і висиджує з

більярдних шарів потомство! Будь-що має продовжити рід! Слава тобі, орле!...” [6, 495].

Орнітологічний простір щоденників Олеся Гончара містить згадки й про екзотичних птахів. Серед них вінценосний журавель, птах, що занесений до Червоної книги. Його вперше побачив письменник 16 травня 1983 р. в Асканії-Нова: “Вінценосний журавель у парку, божественне й миле створіння. Він занесений у Червону книгу. Народився вже тут, у степах. І жаліється нам журавлик, і щось виповідає болісне, приязне – аж хапає за душу...” [6, 559]. Цей птах пізніше стане ключовим образом у повісті “Спогад про океан”, що увійшла до збірки “Далекі вогнища”. Саме про цей твір Олеся Гончара йдеться в записі від 22 серпня 1986 р.: “Пішли в Асканії подивитись на вінценосного журавля, і він ніби відчув, що я пишу про нього, що хочу розповісти людям про його красу, прозирнути в його пташину душу, бо інакше чому ж він у вольєрі підійшов просто до мене і так довірливо, так доброзичливо крізь сітку дивився на мене? Навіть голову до мене простяг і наче хотів щось сказати” [7, 115]. А починався цей запис словами: “Невже я впадаю у містику?” [7, 115].

Таким чином, орнітологічний простір щоденників Олеся Гончара містить свідчення про майже три десятки птахів, зокрема й екзотичних, що зустрічаються на теренах України. Він часто зорієнтований на фольклорне бачення, традиції українського народу. Споглядання птахів у записах нерідко відбиває настрої автора, є суголосним його переживанням, думкам, творчим задумам, їхній реалізації. Окремі орнітологічні записи є викінченими художніми мініатюрами з яскраво вираженою образністю, метафоричністю, асоціативністю. Інколи, коли ідеологічний тиск на письменника посилювався, а самого його обсадали хвороби, птахи давали автору заряд стійкості й оптимізму. Чорнобильська катастрофа примусила Олеся Гончара звернути увагу суспільства на її наслідки для довкілля, зокрема й на долю птаства.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Галич В. М. Олень Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
2. Галич Валентина. Представники “великих” і “малих” літератур у мемуарній і публіцистичній творчості Олеся Гончара / В. М. Галич // Погляди



на спеціфічність “малых” літаратур: беларуская і украінская літаратуры. – Мінск : Паркус плюс, 2012. – С. 333 – 346.

3. Галич О. А. Олесь Гончар у вимірах non fiction : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Книжковий світ, 2011. – 260 с.

4. Галич О. А. У вимірах non fiction : щоденники українських письменників ХХ століття : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2008. – 200 с.

5. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.1 (1943 – 1967). – 2-ге вид, випр. / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 455 с.

6. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.2 (1968 – 1983) – 2-ге вид, випр. / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 607 с.

7. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.3 (1984 – 1995) – 2-ге вид, випр. / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 646 с.

8. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми) : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2008. – 396 с.

9. Степаненко М. І. Літературний простір “Щоденників” Олесь Гончара : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2010. – 528 с.

10. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олесь Гончара : аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / Микола Степаненко. – Полтава : Шевченко Р. В., 2012. – 284 с.

*Орнитологическое пространство дневников Олесь Гончара насчитывает около трех десятков птиц, в том числе и экзотических, встречающихся в лесах и степях Украины. Делая записи о птичьем мире, писатель ориентируется на традиции украинского народа, его устное народное творчество. Наблюдение за птицами часто отражают настроение автора, является созвучными его переживаниям, мыслям, творческим замыслам, их реализации. Отдельные орнитологические записи являются законченными художественными миниатюрами с ярко выраженной образностью, метафоричностью, ассоциативностью. Чернобыльская катастрофа заставила Олесь Гончара обратить внимание общества на ее последствия для окружающей среды, в том числе на судьбу птиц.*

**Ключевые слова:** *дневник, орнитология, настроение, миниатюра, окружающая среда.*

*The ornithological space of the diaries by Oles' Honchar numbers around three dozen of birds, including exotic ones, which are found in the forests and prairies of Ukraine. Writing about the bird world, the writer is guided by the traditions of Ukrainian people, their oral folk art. Observations of birds often reflect mood of the author, are coherent with his experience, thoughts, creative plans, their implementation. Separate*

*ornithological records are complete artistic miniatures with a pronounced imagery, metaphor, associativity. The Chernobyl catastrophe forced Oles' Honchar to draw attention of society to its consequences for the environment, including life of birds.*

**Key words:** *diary, ornithology, mood, miniature, environment.*

УДК: 821.161.2+82.000.141+82-312.1

**Гуменна В. Ю.,**

*кандидат філологічних наук, доцент  
ДЗ “Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”*

## **РОМАН О. ГОНЧАРА “ТВОЯ ЗОРЯ”: СИМВОЛІЧНИЙ ДИСКУРС КОЛЬОРУ**

*Стаття присвячена дослідженню різноаспектності кольорової символіки в романі О. Гончара “Твоя зоря”. З’ясовано стильову палітру письменника та його майстерність у відтворенні внутрішнього світу персонажів. Окреслено взаємозв’язок кольорової символіки з фольклором. Доведено, що кольори і пейзаж займають своєрідне місце у структурі роману, поглиблюючи реалістичну сутність символічного аспекту “Твоєї зорі”. Досліджено естетичну та художньо-образну функції кольорової символіки в ідейній спрямованості роману і особливостях його поетичної мови.*

**Ключові слова:** *колір, символічний, фольклор, образна система, епітет, контекст, структура роману, ліризм.*

Термін “символ” загальноживаний у двох значеннях – більш широкому, як естетична категорія і більш вузькому і конкретному – “передбачає множеність трактувань... і наближається до позначуваної ідеї” [4, с. 524]. В обох випадках символ суттєво впливає на зміст художнього твору і на його форму. Ми будемо використовувати цей термін у вузькому значенні.

У статті зроблена спроба дослідити один із важливих поетикальних аспектів – символічний дискурс кольору в романі О. Гончара “Твоя зоря”. З естетичного погляду вказана проблема є актуальною і недослідженою. Частково вивчали цю проблему такі літературознавці, як Гуменний М., Галич К. та інші.